УДК: 811.111’37’276.3-055.1/.3

Ірина Буяр

Синтагматичні відношення в лексико-семантичних групах прикметників позитивної оцінки: лінгвокультурний аспект (на матеріалі лексикографічних джерел)

У статті здійснено спробу зіставного опису синтагматичних відношень у межах лексико-семантичних груп прикметників позитивної оцінки на матеріалі британських та американських словників. Попередньо визначено склад груп за допомогою формалізованої процедури інвентаризації. Розглянуто такі базові характеристики сполучуваності, як широта, селективність та інтенсивність; встановлено спільні та відмінні риси зазначених лексичних мікросистем. Перспективою подальших досліджень є перевірка отриманих показників на текстовому матеріалі.

Ключові слова: лексико-семантична група, британський національний варіант англійської мови, американський національний варіант англійської мови, широта, селективність та інтенсивність сполучуваності.

Постановка наукової проблеми та її значення. Базовий характер категорії оцінки зумовлює значну кількість наукових розвідок, присвячених різнобічному вивченню цього мовного феномену. Так, прояви оцінки аналізуються в різних стилях на всіх мовних рівнях (див. праці Н. Авганової, Т. Антонченко, Н. Арутюнової, О. Бєссонової, Н. Вишиваної, В. Гака, О. Івіна, Л. Киричук, Н. Кислициної, М. Крамаренко, Г. Кузенко, А. Лукенчук, Ж. Малріе, Дж. Мура, П. Ноуел Сміта, О. Островської, Г. Приходько, Е. Сепіра, Дж. Серля, У. Соловій, Л. Соловйової, В. Телії, О. Токаревої, Дж. Томпсона, О. Трунової, В. Федосєєва, С. Ханстона, Р. Хеара, Дж. Ченела, В. Шаховського та ін.).

Проте, незважаючи на вагомі й різнобічні здобутки у цій царині, досі не охоплено всього поля через основні різночастиномовні групи. Також не спостерігається напрацювань у сфері порівняльного аналізу вираження оцінки представниками різних англомовних середовищ. До того ж, більшість науковців при встановленні складу певної групи чи поля використовують логіко-інтуїтивний метод, а також визначають структуру певної мікросистеми оцінки здебільшого через кількісний підрахунок отриманих емпіричних даних. Лише у дисертаційних роботах А. Лукенчук [10] та Н. Вишиваної [6] застосовано кількісні методики. На нашу думку, подібне поєднання інтуїції дослідника з формалізованими процедурами дослідження значно підвищує достовірність отриманих результатів, особливо якщо враховувати суб’єктивно-об’єктивну сутність категорії оцінки. Таким чином, **наукова новизна** нашого дослідження полягає у формалізованій побудові та аналізі лексико-семантичного поля оцінки із залученням усіх чотирьох номінативних частин мови та з урахуванням лінгвокультурного і гендерного аспектів британського та американського соціумів.

Метою статті – описати синтагматичні відношення в лексико-семантичних групах прикметників позитивної оцінки в британському та американському національних варіантах англійської мови на матеріалі лексикографічних джерел.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Відомо, що лексична система виражається через близьку парадигматику, епідигматику та, зокрема, синтагматику, яка ґрунтується на сполучуваності. Ключовими характеристиками сполучуваності є її широта, селективність та інтенсивність, які впливають на парадигматичне членування поля та особливості епідигматики його конституентів. Під широтою розуміють кількість партнерів, із якими слово сполучається в тексті, а під інтенсивністю – ступінь структурно-семантичної пов’язаності компонентів сполучення [9 с. 250−251]. У нашому дослідженні для встановлення наявності відповідностей або розходжень між розподілом частот величин, які досліджуються, використовується критерій χ^2 (ксі-квадрат). Його можна вирахувати за формулою:

$$\chi^2 = \sum \frac{(O - E)^2}{E},$$

де O – фактично спостережувані величини,

E – теоретично очікувані [8, с. 88].

Для інтерпретації отриманого результату потрібно встановити значущість одержаної суми χ^2. Число ступенів свободи *df* для багатопільних таблиць визначається за формулою:

© *Буяр І., 2013*

$df = (r\text{-}1)(c\text{-}1)$,

де r – кількість рядків у таблиці,

с – кількість стовпчиків [8, с. 89].

Коли отримані величини сум χ^2 перевищують критичні при певних ступенях свободи, то в статистиці відхиляють так звану нульову гіпотезу. При цьому сума χ^2 тим більша, чим більше емпіричні величини відхиляються від теоретичних.

Сума χ^2 вказує лише на наявність/відсутність зв'язку між досліджуваними величинами, його ж ступінь обчислюється за допомогою коефіцієнта взаємної спряженості Чупрова *K* для багатопільних таблиць за формулою:

$$K = \sqrt{\frac{\chi^2}{N\sqrt{(r-1)(c-1)}}},$$

де N – загальна кількість спостережень,

r – кількість рядків у таблиці,

с – кількість стовпчиків [8, с. 91].

Величини коефіцієнта взаємної спряженості можуть отримувати значення від 0 до 1, а значущість визначається за величиною χ^2.

Селективність сполучуваності, тобто її вибірковість, визначається певними умовами, необхідними і достатніми для сполучення одного елемента з іншим [7, с. 38].

Обчислимо ці величини та проаналізуємо зазначені синтагматичні показники для домінант і ядерних лексем лексико-семантичних груп прикметників позитивної оцінки окремо для британського та американського національних варіантів сучасної англійської мови. Аналіз обмежено ядерними лексемами, оскільки саме «ядро концентрує в собі максимальний набір полетвірних ознак» [1, с. 82], тобто такі лексеми є найчастотнішими, вживаються систематично і найбільш спеціалізовані для виконання функцій поля. Це дає змогу зробити припущення, що саме їх характеристики є найвагомішими при його побудові.

Оскільки сполучувальні властивості слова реалізуються у контексті, а контекстуальним партнером прикметників найчастіше стають іменники, то для вивчення семантичної сполучуваності прикметників потрібно насамперед розподілити засвідчені іменники за семантичними підкласами. На основі класифікації іменників В. Левицького [2, с. 52−53], а також робочих класифікацій Н. Вишиваної [5, с. 55−56], В. Архелюк [3, с. 66] ми виділили на основі фактичного матеріалу такі іменникові підкласи:

1. Люди (загальні назви): *family, girl, man.*
2. Рід занять, національність, релігія: *cook, English, Muslim.*
3. Неживі предмети, речі: *book, glasses, ticket.*
4. Абстрактні поняття: *idea, quality, reason.*
5. Дія, процес, стан, робота, праця: *deed, sleep, work.*
6. Зовнішність, частини тіла: *ear, figure, tooth.*
7. Їжа, напої: *food, milk, meat.*
8. Природа, географічні об'єкти: *beach, land, weather.*
9. Відрізки часу, доби: *day, morning, time.*
10. Фауна: *dog, fish, horse.*
11. Флора: *crop, harvest.*
12. Мова та мовлення, інформація: *joke, news, story.*
13. Інші: *blood pressure, view, wage.*

Підклас «Інші» включає лексеми, які не належать за значенням до жодного з інших підкласів. При цьому припускалося, що доцільно розглядати лексеми з мінімальним порогом у п'ять слововживань.

Британські прикметники. Під час вивчення сполучувальних характеристик найвища частота сполучуваності прикметників зафіксована з підкласом «Абстрактні поняття» (73 слововживання (далі − СВ)), дещо нижча –з підкласами «Неживі предмети, речі» (58 СВ) та «Дія, процес, стан, робота, праця» (53 СВ). Середній показник спостерігаємо з «Люди (загальні назви)» (34 СВ), «Мова та інформація» (34 СВ), «Відрізки часу, доби» (25 СВ), «Їжа, напої» (23 СВ), «Рід занять, національність, релігія» (22 СВ). До найменш частотних віднесемо «Зовнішність, частини тіла» (9 СВ), «Фауна» і «Флора»

(по 1 вживанню). Отже, найчастіше позитивно описуються нематеріальні поняття; реальні предмети; людина, її вчинки та слова; професійна, етнічна та конфесійна приналежність; часові періоди й продукти харчування.

Під час дослідження основних кількісних характеристик ядерних прикметників виявлено, що частота вживання прикметника *good* становить 206 СВ (53 % від загальної кількості), у той час як наступний за чисельністю *fine* демонструє в рази нижчий показник частотності. Такий суттєвий розрив міг би свідчити про належність усіх інших конституентів групи до периферії, проте у нашому випадку може бути також зумовленим недостатньою кількістю прикладів, адже домінанта *good* є загальнооцінним полісемантом, а всі інші лексеми є частковооцінними, тобто в їх семантичній структурі міститься лише одна оцінна сема, ілюстрації до якої ми й аналізували. Тому перевіримо остаточно ядерну приналежність цих лексем на текстовому матеріалі, а зараз приділимо більше уваги таким кількісним показникам, як широта та селективність сполучуваності.

Єдиною лексемою, яка сполучається з усіма семантичними підкласами, виступає *good*, що разом із частотою сполучуваності свідчить про правильний вибір домінанти і робить можливим висновок, що «між обсягом значення слова та широтою його сполучуваності існує прямий зв'язок» [4, с. 68]. Для об'єктивного опису цього параметра в решти ядерних лексем визначимо середню широту сполучуваності для всієї групи за розробленою нами таблицею семантичної сполучуваності прикметників позитивної оцінки. Для цього поділимо заповнені клітинки таблиці (69) на кількість теоретично можливих (156) і отримаємо 69 ? 156 = 0,44. Отже, лише у лексем *fine* (0,62), *decent* (0,54), *excellent* (0,46) широта сполучуваності вища за середню, а для інших конституентів групи цей показник коливається у межах 0,38−0,23. Варто зазначити, що широта сполучуваності є індивідуальною характеристикою і не залежить прямо від чисельності слововживань, адже її показник для лексичних одиниць *decent* становить 0,54 при частоті слововживань 11, в той час як для лексеми *satisfactory* фіксуємо широту 0,3 при 22 словосполученнях.

Оскільки селективність сполучуваності є обернено пропорційною величиною до її широти, досить високі показники цього параметра для решти досліджуваних лексем (0,77−0,62) є цілком очікуваними. Відомо, що високий ступінь селективності зумовлюється або сильними зв'язками з певними підкласами, або ж просто незначною частотністю лексеми. У той час як частотність вживання потребує перевірки на текстовому масиві, силу зв'язків можна виміряти за допомогою останнього параметра сполучуваності – інтенсивності.

Отже, зафіксовано такі статистично значущі зв'язки для ядерних лексем досліджуваного угруповання: ***wonderful*** + підклас «Відрізки часу, доби» − χ^2 = 20,81; К = 0,24 (*My holiday was absolutely wonderful* [19, с. 1373]); ***satisfactory*** + підкласи «Абстрактні поняття» − χ^2 = 17,7; К = 0,22 (*The result of the experiment was satisfactory* [19, с. 1042]), «Мова та мовлення, інформація» − χ^2 = 13,78; К = 0,20 (*satisfactory explanation/ answer* [20, с. 1347]); ***outstanding*** + підклас «Абстрактні поняття» − χ^2 = 8,29; К = 0,15 (*a visit to an area of outstanding natural beauty* [15, с. 1010]); ***fantastic*** + підклас «Неживі предмети, речі» − χ^2 = 6,98; К = 0,14 (*win a fantastic new car* [19, с. 420]); ***perfect*** + підклас «Абстрактні поняття» − χ^2 = 6,89; К = 0,14 (*These recipes give perfect results every time* [15, с. 1051]); ***fine*** + підклас «Люди (загальні назви)» − χ^2 = 6,69; К = 0,14 (*Mr.Huddlestone was a very fine man* [15, с. 523]); ***good*** + підкласи «Рід занять, національність, релігія» − χ^2 = 5,86; К = 0,13 (*Francine was a very good cook; good Catholic* [15, с. 612]), «Неживі предмети, речі» − χ^2 = 5,24; К = 0,12 (*The car has very good brakes* [19, с. 512]); ***superior*** + підклас «Абстрактні поняття» − χ^2 = 5,75; К = 0,13 (*superior intelligence* [20, с. 1540]).

Зауважимо, що всі зазначені зв'язки є середніми за інтенсивністю, що вказує на стійкість сполук, проте їх сила не досягає ступеня фразеологізмів. Також можемо підтвердити факультативний характер кореляції між чисельністю слововживань із певним підкласом і наявністю/силою статистично значущого зв'язку з ним. Так, лексична одиниця *good* налічує 32 вживання з семантичним підкласом «Абстрактні поняття», проте статистичні обчислення за критерієм χ^2 не засвідчили відхилень між емпіричними та теоретично очікуваними величинами. Водночас при наявності лише 18 словосполучень із підкласом «Рід занять, національність, релігія» фіксуємо середню інтенсивність сполучення при К = 0,13.

Варто також зазначити, що майже всі лексеми зі значним ступенем селективності мають хоча б один зв'язок середньої інтенсивності, що дає змогу в нашому випадку пояснити вибірковість сполучуваності саме інтенсивністю зв'язку, а не малою вживаністю лексем.

Американські прикметники. Ядро лексико-семантичної групи прикметників позитивної оцінки за американськими лексикографічними джерелами значно поступається за чисельністю британському відповіднику: кількість лексем із мінімальним порогом у п'ять слововживань обмежується лише словами *good, respectable, cheerful*. При цьому найбільшою частотою сполучуваності характеризуються підкласи «Абстрактні поняття» (34 СВ) та «Неживі предмети, речі» (23 СВ). Середня вживаність притаманна семантичним угрупованням «Дія, процес, стан, робота, праця» (17 СВ), «Люди (загальні назви)» (16 СВ), «Мова та інформація» (16 СВ), «Рід занять, національність, релігія» (15 СВ). Незначну кількість слововживань спостерігаємо з підкласами «Відрізки часу, доби» (6 СВ), «Природа, географічні об'єкти» (6 СВ), «Їжа, напої» (5 СВ). Два семантичні підкласи – «Фауна» і «Флора» − характеризуються нульовою сполучуваністю.

Спостерігаємо значну схожість із британськими даними, хоча наявні й деякі відмінності. Так, висока частотність сполучуваності збігається, окрім відсутності підкласу «Дія, процес, стан, робота, праця», який за показниками семантичної сполучуваності в американському варіанті характеризується середнім рівнем. Також середня частотність «Відрізки часу, доби», «Іжа, напої» за британськими показниками відповідає низькій сполучуваності в американському відповіднику, а підклас низької частотності «Природа, географічні об'єкти» представлений частіше в британських словниках. «Фауна» і «Флора» поєднуються лише з однією лексемою в британській лексикографії і не поєднується з жодною − в американській.

Проаналізуємо і порівняємо кількісні характеристики найчастотніших прикметників. Очевидно, що домінанта *good* охоплює значно більший сегмент загальної сполучуваності групи порівняно з британською лексичною мікросистемою − 83,4 % частотності вживань на противагу 57 %. Це могло би свідчити про її сильнішу позицію в межах групи, але ця гіпотеза потребує перевірки на матеріалі текстів, як і питання ядерної приналежності лексичних одиниць *respectable* і *cheerful.*

Водночас констатуємо нижчу широту сполучуваності для американського *good* із показником 0,85 (порівняно з 1 для британської домінанти), що пояснюється нульовою сполучуваністю підкласів «Фауна» і «Флора». На нашу думку, це не складає суттєвої відмінності при одиничній сполучуваності в британській лексико-семантичній групі. Широта сполучуваності *respectable* (0,54) і *cheerful* (0,3) нижча за визначену середню 0,56 (39 ? 22 = 0,56), а селективність становить 0,46 і 0,7 відповідно. Наразі питання про пояснення цих показників залишається відкритим через відсутність для усіх ядерних лексем відхилень між емпіричними та теоретично очікуваними величинами, що вказує на статистичну незначущість зафіксованих зв'язків.

Висновки. Отже, проведений компаративний аналіз лінійних зв'язків показує певну схожість синтагматичного виміру лексико-семантичних груп прикметників позитивної оцінки за лексикографічними даними для британського та американського національних варіантів сучасної англійської мови. Так, в обох випадках спостерігаємо найвищу частоту сполучуваності прикметників із підкласами іменників «Абстрактні поняття», «Неживі предмети, речі». Найнижчий спільний показник для прикметників відзначаємо з підкласами «Фауна», «Флора».

Водночас виявляємо суттєві відмінності щодо частотності вживання деяких підкласів (пор. Семантичні підкласи «Відрізки часу, доби»). Також відзначимо, що показники широти сполучуваності домінант є дещо вищими за даними британського варіанта (пор.: 1 для британського вжитку *good* і 0,85 для американського).

Ще одна розбіжність виявилася при визначенні сили зв'язку в межах виявлених словосполучень. Так, для британських оцінних лексем виявлено 10 статистично значущих зв'язків, а в американському варіанті − жодного. На нашу думку, це може свідчити про сильнішу ядерну позицію зазначених британських лексичних одиниць і слабшу для американських.

Перспективу подальших досліджень становить перевірка отриманих показників на текстовому матеріалі, адже синтагматичні характеристики в лексикографічних довідниках, зазвичай, укладають численні авторські колективи фахівців, які відбирають приклади для опису характерних синтагматичних зв'язків, виходячи з власного лексикографічного досвіду. Таким чином, подібна репрезентація синтагматичних відношень має експертний, а не оказіональний характер, як у безпосередньому авторському дискурсі.

Джерела та література

1. Алефиренко Н. Ф. Современные проблемы науки о языке : учеб. пособие / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Флинта ; Наука, 2005. – 416 с.

2. Левицький В. В. Апроксимативні методи вивчення лексичного складу : навч. посіб. / В. В. Левицький та ін. – Чернівці : Рута, 2000. – 136 с.
3. Архелюк В. В. Сполучуваність прикметників розміру в англійській мові / Архелюк В. В. // Наук. Вісн. Чернів. Ун-ту. Вип. 1. Германська філологія. – Чернівці : ЧДУ, 1996. – С. 64−72.
4. Баскевич В. М. Про чинники, які зумовлюють широту лексичної сполучуваності прикметника / В. М. Баскевич // Іноземна філологія. Вип. 1. – Львів : Львів. держ. ун-т, 1990. – С. 67−71.
5. Вишивана Н. В. Вивчення лексичної сполучуваності за допомогою дистрибутивно-статистичного аналізу / Н. В. Вишивана // Наук. вісн. Чернів. держ. ун-ту. Вип. 1. Германська філологія. – Чернівці : ЧДУ, 1996. – С. 54−64.
6. Вишивана Н. В. Прикметники оцінки у сучасній німецькій мові : автореф. дис. … канд. філ. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Вишивана Наталія Володимирівна ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2000. − 19 с.
7. Катц Дж. Семантическая теория / Дж. Катц // Новое в зарубежной лингвистике : Лингвистическая семантика / [сост., общ. ред. и вступ. ст. В. А. Звегинцева]. – М. : Прогресс, 1981. – Вып. 10. – С. 33−49.
8. Левицкий В. В. Квантитативные методы в лингвистике / Виктор Васильевич Левицкий. – Черновцы : Рута, 2004. – 190 с.
9. Левицкий В. В. Семасиология : монография для молодых исследователей / В. В. Левицкий. – [2-е изд., доп. и испр.]. – Винница : НОВА КНИГА, 2012. − 680 с.
10. Лукенчук А. В. Прикметники оцінки в сучасній англійській мові : автореф. дис. … канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Лукенчук Антоніна Василівна; Львівський держ. ун-т. – Львів, 1993. – 16 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Collins Gem Roget's International Thesaurus. – Scarborough, England : Harper Collins Publishers, 1995. – 699 p.
2. English Synonym Dictionary [Electronic resource]. − Mode of access : http://dico.isc.cnrs.fr/dico/en/search.
3. Heinle's Newbury House Dictionary of American English [Electronic resource]. − Mode of access : http://nhd.heinle.com/Home.aspx.
4. Longman Dictionary of Contemporary English. – [4-th edition]. – Pearson Education Limited, 2005. – 1949 p.
5. Macmillan English Dictionary. – Macmillan Publishers Limited, 2002. – 1692 p.
6. Merriam-Webster's Collegiate Dictionary. – [11-th edition]. – Merriam-Webster, Incorporated, 2008. – 1622 p.
7. Merriam-Webster's Online Dictionary [Electronic resource]. − Mode of access : http://www.merriam-webster.com.
8. New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language. – Danbury : Lexicon Publications, Inc., 1993. – 1248 p.
9. Oxford Advanced Learners Dictionary of Current English. – [5-th edition]. – Oxford University Press, 1995. – 1428 p.
10. Oxford Advanced Learners Dictionary of Current English. – [7-th edition]. – Oxford University Press, 2005. – 1780 p.
11. Oxford Paperback Thesaurus. – [7-th edition]. – Oxford University Press, 2006. – 930 p.
12. The Penguin English Dictionary. – Penguin Books Ltd, 2002. – 1045 p.

Буяр Ирина. Синтагматические отношения в лексико-семантических группах прилагательных положительной оценки: лингвокультурный аспект (на материале лексикографических источников). В статье сделана попытка сопоставительного описания синтагматических отношений в лексико-семантических группах прилагательных положительной оценки на материале британских и американских словарей. Предварительно состав группы был определен при помощи формализованной процедуры инвентаризации. Рассматриваются такие базовые характеристики сочетаемости, как широта, селективность и интенсивность; установлены общие и отличительные признаки указанных лексических микросистем. Перспектива последующих исследований состоит в проверке полученных показателей на текстовом материале.

Ключевые слова: лексико-семантическая группа, британский национальный вариант английского языка, американский национальный вариант английского языка, широта, селективность и интенсивность сочетаемости.

Buyar Iryna. Syntagmatic Relations in Lexico-Semantic Groups of Positive Evaluative Adjectives: Linguocultural Aspect (on the basis of lexicographic sources). The article presents an attempt of comparative description of syntagmatic relations within lexico-semantic groups of positive evaluative adjectives in British and American English lexicographic sources. The group constituents have been preliminarily singled out by means of the formalized inventory procedure. Such basic syntagmatic characteristics as range, selectivity and intensity have been considered; common and distinctive features of the compared lexical systems have been determined. The further research will be aimed at verification of the obtained results on the basis of texts.

Key words: lexico-semantic group, British English, American English, range, selectivity and intensity of co-occurrence.

Стаття надійшла до редколегії
14.03.2013 р.